

Krzysztof LABUS
Politechnika Śląska, Gliwice
Piotr SIWEK
Uniwersytet Śląski, Sosnowiec

MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA WÓD POTENCJALNIE LECZNICZYCH JAKO ELEMENTU ROZWOJU REGIONALNEGO W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ CZĘŚCI GÓRNOŚLĄSKIEGO ZAGŁĘBIA WĘGLOWEGO

Streszczenie. W południowo-zachodniej części GZW istnieją nadal warunki do rozwoju uzdrowisk w oparciu o zasoby miejscowych solanek jodo-bromowych. Rozwój górnictwa spowodował jednak częściową degradację złóż tych surowców. Dziś, kiedy zamykane są kolejne kopalnie, być może jest możliwy powrót do dawnych funkcji tych terenów.

POSSIBILITIES OF IODINE-BROMIDE WATERS UTILIZATION - AN ELEMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT FOR SOUTH-WESTERN PART OF THE UPPER SILESIAN COAL BASIN

Summary. Capabilities of health resorts development, basing on local iodine-bromide waters resources existed in the past South-Western part of the Upper Silesian Coal Basin (USCB). Coal mining caused however partial degradation of these waters resources. Nowadays, when consequent mines are being in closure, a come back to the former functions of the area might be possible.

1. Wstęp

Obszar południowo-zachodniej części Górnośląskiego Zagłębia Węglowego charakteryzuje się występowaniem znacznych zasobów solanek jodo-bromowych o różnej mineralizacji. Szczególnie istotne są tu wody występujące w paśmie południowym w rejonie Jastrzębia, Wodzisławia i Pszowa. Tereny te w przeszłości pełniły funkcje uzdrowiskowe lub kuracyjne, o czym świadczą pozostałości infrastruktury uzdrowiskowej, np.: zespoły parkowe

w Kokoszycach, zabudowania dawnego Domu Zdrojowego w Jastrzębiu Zdroju, obecnie przekazane Uniwersytetowi Śląskiemu, miejsca zaniechanej eksploatacji solanek w Zabłociu i inne [4,5]. Historia rozwoju miasta Jastrzębie Zdrój związana jest z odkryciem i udostępnieniem źródeł solanek jodo-bromowych, które dały początek uzdrowisku. Funkcjonowało ono od 1861 roku do lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku, przysparzając miastu drugi człon w nazwie. Również w nieodległych Goczałkowicach powstało i istnieje do dzisiaj uzdrowisko, powiązane organizacyjnie z Ustroniem, który przejął funkcje uzdrowiska po zlikwidowaniu go w Jastrzębiu [3].

O ile powrót do dawnej funkcji uzdrowiskowej tych miejscowości jest raczej niemożliwy, ze względu na daleko idące zmiany krajobrazowe, klimatyczne, a przede wszystkim degradację złóż surowców balneologicznych, o tyle powstawanie punktów zdrojowych typu ambulatoryjnego [2], połączonych z siecią placówek służby zdrowia (przychodnie, szpitale, polikliniki) jest realne i może stanowić dodatkowy nurt rozwoju regionalnego tych terenów. W punktach tych możliwe jest wykonywanie typowych zabiegów rehabilitacyjnych wspomaganych działaniem balneoterapeutycznym.

2. Perspektywy

Zakładana w programach rozwoju regionalnego wielu miast i gmin tego obszaru poprawa stanu zdrowia mieszkańców, dostępności leczenia oraz rozwój funkcji turystycznych może być wspierana przez wykorzystanie lokalnych zasobów wód potencjalnie leczniczych. Na bazie tych wód mogą powstawać małe zakłady przyrodolecznicze, baseny zasilane wodą o podwyższonej zawartości jodu i bromu, kąpieliska ogólnodostępne, zespoły parkowe z fontannami zasilanymi solankami wytwarzającymi lokalnie specyficzny mikroklimat, warzelnie soli kąpielowych, rozlewnie wód i inne (pozyskiwanie surowców, takich jak Br, J i inne, stanowi odrębne zagadnienie) [1,2].

Najlepsze warunki do takich inwestycji znajdują się w miejscach, gdzie wcześniej istniała struktura uzdrowiskowa, tj. w dzielnicy Jastrzębia-Zdroju, dzielnicach Wodzisławia – Wilchwach i Kokoszycach i w północnych częściach Rybnika. W Kokoszycach eksploatowane były wody siarczkowe, które mogą uzupełniać ofertę balneoterapeutyczną omawianej części GZW. W innych miejscowościach położonych nieco dalej od obszarów górnictwa, ale mających lepsze warunki klimatyczne i krajobrazowe, np. Gorzycach, Wielikacie, Lyskach, Zwonowicach i Chwałęcicach inwestycje takie byłyby możliwe dzięki

surowcowi dostarczonemu z kopalń. Jak pokazują przykłady z Republiki Czeskiej, dostarczaniu wód do uzdrowisk w dłuższym okresie, sprzyja powstanie odpowiedniej infrastruktury (uzdrowisko Klimkowice w pobliżu Ostrawy zasilane jest w wodę rurociągiem o kilkukilometrowej długości). W tym aspekcie zasadne staje się też pytanie o wykorzystanie udostępnionych już złóż surowców balneologicznych w rejonie Zabłotcia i Dębowca, jak również surowca z Zakładu Odsalania Wód Dołowych „Dębieńsko” w Czerwionce – Leszczynach. Ich pozyskanie może być zdecydowanie tańsze od przystosowania infrastruktury zamykanych kopalń do nowych zadań.

Również Rudy Raciborskie dysponujące docenianymi od dawna walorami przyrodniczymi i historycznymi mogłyby stanowić ośrodek leczniczy, wypoczynkowy i kuracyjny nie tylko dla mieszkańców ROW-u. Rozległe kompleksy leśne otaczające tę miejscowość, interesujące krajobrazy, stosunkowo bliskie położenie wobec dużych kompleksów przemysłowych (Rybnik, Kędzierzyn, Gliwice), a jednocześnie brak większości negatywnych oddziaływań aglomeracji miejsko-przemysłowych stanowią o potencjalnych możliwościach tego miejsca. Doskonałe warunki stwarza istnienie Parku Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich; naturalne cechy środowiska, walory kulturowe i krajoznawcze oraz istniejące już zapisy prawne, a także dostępna infrastruktura stwarzają duże możliwości lokowania stref uzdrowiskowych w tym właśnie rejonie. Transformacja, w kierunku kuracyjnym i rekreacyjnym, dotychczasowego sposobu wykorzystania zasobów i walorów naturalnych tego obszaru, w oparciu o wody lecznicze, mogłaby pobudzić dalsze inwestycje ukierunkowane na usługi przyrodolecznicze i turystyczne (np. rewitalizacja kolei wąskotorowej Gliwice - Rudy - Racibórz).

Istnienie takich enklaw uzdrowiskowych wewnątrz i na obrzeżach obszarów tradycyjnie przemysłowych, uznawanych za zdegradowane przyrodniczo, przyczyniłoby się do ogólnej poprawy stanu środowiska, wymuszając racjonalne zachowania proekologiczne, stosowanie czystych technologii i naprawę istniejących szkód. Ułatwienie dostępu do "małego lecznictwa uzdrowiskowego" przyczyniłoby się do poprawy ogólnego stanu zdrowia mieszkańców zniszczonego ciężką pracą w górnictwie, przemyśle przetwórczym i hutnictwie. Powinno ono zostać wpisane w coraz bardziej modny kierunek rekreacji i spędzania czasu w kontakcie z naturą, będąc przy tym elementem programu zrównoważonego rozwoju. Istotne wówczas stałyby się odpowiednie działania marketingowe, podkreślające np. antystresowe walory korzystania z kuracji w małych punktach uzdrowiskowych. Należałoby wówczas uwypuklić specyfikę i oryginalność (byłaby to oryginalność autentyczna) rozwiązań balneologicznych opartych na związkach z przemysłem wydobywczym. Mogłoby to stać się bodźcem do

kreowania przedsięwzięć gospodarczych i tym samym miejsc pracy, tak pożądanym w zmieniającym się krajobrazie przemysłowo–społecznym tej części województwa śląskiego. Kopalnie jako przedsiębiorstwa eksploatacji węgla w przeciągu kilkunastu lat zostaną przecież w większości zlikwidowane.

3. Działania wstępne

Wstępne działania zmierzające do rozwoju małych punktów zdrojowych powinny koncentrować się na:

- wskazaniu miejsc naturalnie predestynowanych do tworzenia takich zakładów. Miejsca te powinny charakteryzować się dobrymi warunkami klimatycznymi, ewentualnie swoistym mikroklimatem, ogólnie dobrym stanem środowiska, istnieniem zwartych kompleksów zieleni (parki, obszary leśne, ogrody botaniczne), ciekawym krajobrazem, ewentualnie obecnością budowli mogących po adaptacji pomieścić wszystkie obiekty uzdrowiskowe (obiekty zabytkowe są tu szczególnie przydatne). W tym miejscu powrócić należy do możliwości utworzenia zdrojowiska w Rudach. Spełniają one wszystkie niemal wymagania stawiane przez miejscowości typu uzdrowiskowego,
- określeniu, jakie funkcje ma spełniać punkt zdrojowy i jakiego surowca będzie potrzebował oraz skąd ma on pochodzić,
- ochronie i monitoringu tych obszarów, które uznane zostaną za perspektywiczne dla występowania wód potencjalnie leczniczych, przeznaczonych do zaopatrywania tychże punktów w odpowiedni surowiec balneologiczny. Celowi temu mogą służyć wody kopalniane wydobywane za pomocą istniejących instalacji zamkniętych kopalń węgla kamiennego, w których po okresie wymuszonego reżimu hydrochemicznego i hydrodynamicznego – odtwarzają się naturalne (czy też raczej quasi-naturalne) warunki krążenia wód. W niektórych kopalniach omawianej części GZW stwierdzano w trakcie badań istnienie perspektywicznych poziomów, charakteryzujących się występowaniem wód słabo zmineralizowanych o wysokich zawartościach bromu i jodu. Dotyczy to takich kopalń, jak „Borynia” – poz.713 i 838, „Chwałowice” – wszystkie poziomy, „Rydułtowy” – poz. 800, przekop I północny, poz. 1000,
- wprowadzeniu do planów przestrzennego zagospodarowania odpowiednich zapisów umożliwiających tworzenie takich punktów; powinno to wynikać z dobrze pojętych

potrzeb mieszkańców widzących w istnieniu takich obiektów korzyści dla społeczności lokalnych,

- pozyskiwaniu podmiotów skłonnych zainwestować w takie przedsięwzięcia i tworzeniu im warunków do inwestycji,
- takim programowaniu rozwoju regionalnego, aby wspierać powstawanie punktów zdrojowych i właściwe kształtowanie środowiska.

4. Możliwości kształtowania funkcji uzdrowiskowych

Niewykluczone, że w wyniku dobrze zaprojektowanego programu poszukiwań wód o charakterze leczniczym na obszarach południowo - zachodniej części GZW nie będących pod bezpośrednim wpływem drenażu górniczego, możliwe byłoby udokumentowanie dodatkowych zasobów takich wód w peryferyjnych częściach Okręgu. Stanowiłyby one dodatkowe źródło zaopatrzenia w surowiec balneologiczny. Prawdopodobnie najbardziej perspektywiczny pod tym względem byłby obszar południowy, położony między granicą państwa a zasięgiem eksploatacji kopalń węgla, oraz obszar północny ograniczony rzeką Rudą na północy i wschodzie, obszarami górniczymi kopalń „Rydułtowy”, „Rymer” i „Chwałowice” na południu oraz granicą występowania karbonu górnego na zachodzie.

Realizacja tych zamierzeń w przyszłości nie jest możliwa bez przedsięwzięcia już obecnie szeregu działań zmierzających do szczegółowego rozpoznania i ochrony środowiska wód podziemnych w rejonie likwidowanych kopalń i obszarach perspektywicznych. Działania te powinny obejmować wiele aspektów. Pierwszym z nich jest dokumentowanie nowych zasobów wód potencjalnie leczniczych w obszarach perspektywicznych. W efekcie tych badań powinno się otrzymać odpowiedź na pytanie, czy i w jakich rejonach znajdujących się na obrzeżu obszaru skupionej eksploatacji węgla istnieją warunki do pozyskania surowca balneologicznego o odpowiednich parametrach.

Drugim istotnym elementem powinno być szczegółowe rozpoznanie kierunków zmian chemizmu wód kopalnianych, zwłaszcza w kopalniach zamkniętych lub przeznaczonych do likwidacji w najbliższym czasie. W tym celu konieczne byłoby stworzenie sieci monitoringu jakości i ilości wód podziemnych na tych obszarach wraz z koniecznym oprzyrządowaniem technicznym umożliwiającym pobór prób wody z wybranych punktów zgodnie z obowiązującymi w tej mierze zasadami. Wyniki tego monitoringu służyłyby do tworzenia

modelu hydrochemicznego na obszarach zamkniętych kopalń, wraz z rozpoznaniem kierunków dopływu wód. Model ten jako model otwarty powinien umożliwiać „dołączanie” kolejno zamykanych obszarów górniczych kopalń.

Trzeci aspekt działań zmierzających do odtwarzania funkcji uzdrowiskowych powinien obejmować problematykę wpływu odpadów lokowanych w wyrobiskach kopalnianych na wody podziemne w obszarach odtwarzającego się reżimu hydrogeologicznego oraz możliwości techniczne zapobiegania negatywnym oddziaływaniom tych odpadów. Działania te powinny prowadzić do odizolowania miejsc składowania tych odpadów i uniemożliwienia migracji wód z rejonów skażonych do rejonów „czystych”. Dalsze lokowanie odpadów w wyrobiskach kopalnianych powinno uwzględniać możliwości wykorzystywania wód kopalnianych do celów uzdrowiskowych.

W czwartej grupie działań sanacyjnych mieszczą się przedsięwzięcia zmierzające do zachowania w możliwie dobrym stanie obiektów i urządzeń kopalnianych, które mogłyby służyć innym funkcjom. Dotyczy to w szczególności niektórych budynków o ciekawej, często zabytkowej architekturze, obiektów takich jak łaźnie, pompownie, ujęcia dołowe, oczyszczalnie ścieków - mogących służyć przyszłym celom kuracyjnym. Obiekty takie mogą być wykorzystywane również jako atrakcje turystyczne, skanseny, obiekty kulturalne i temu podobne. W programach rozwoju regionalnego, planach zagospodarowania przestrzennego i planach rozwoju miast miejsca, w których możliwe jest stworzenie małych punktów zdrojowych, powinny być traktowane jako tereny zieleni, usług medycznych i kulturalnych oraz odpowiednio chronione.

Właściwie poprowadzona polityka dofinansowań, lokalnej ekokonwersji i ulg inwestycyjnych mogłaby tu osiągnąć wysoką skuteczność. Istniejące w ramach Unii Europejskiej programy i fundusze w relatywnie łatwy sposób można byłoby wykorzystać do finansowania następujących przedsięwzięć:

- proekologicznego przejścia z gospodarki o dominacji przemysłu wydobywczego w gospodarkę bliższą idei zrównoważonego rozwoju - eksploatacja węgla na potrzeby przemysłu oraz wydobywanie wód na potrzeby lecznictwa balneologicznego;
- utrzymanie i podkreślenie roli miejsc o tradycjach kulturowych, posiadających równocześnie możliwości rozwoju rekreacji;
- podtrzymanie zatrudnienia poprzez aktywizacją lokalnych społeczności i zaangażowanie ich w sektorze usług związanych z rekreacją i lecznictwem.

Obecny etap działalności górniczej wymuszający efektywność kopalń i wiążący się z zamykaniem zakładów nierentownych wymaga stawiania pytań o dalsze losy terenów pogórnich i infrastruktury pokopalnianej.

LITERATURA

1. Dowgiałło J., Karski A., Potocki I.: Geologia surowców balneologicznych. Wyd. Geol., Warszawa 1969.
2. Jastrzębski L., Madeyski A., Potocki I.: Podstawy balneotechniki. Wyd. Arkady, Warszawa 1958.
3. Konior K.: Możliwości rozwoju uzdrowiska w Goczałkowicach w świetle badań hydrogeologicznych. Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie, Prace Geologiczne, Wyd. Geol., Warszawa 1961.
4. Rózkowski A., (red.): Wody lecznicze i stołowe województwa katowickiego. (niepubl.), Arch. KHiGI WnoZ, Sosnowiec, 1976.
5. Rózkowski A., Kowalczyk A., Kropka J., Liszkowska E., Witkowski A.: Wody mineralne i potencjalnie lecznicze Górnosląskiego Zagłębia Węglowego. Pr. Nauk. U.Śl. nr 715, Geologia t.8, 1985.

Niniejszy artykuł jest efektem prac finansowanych przez Komitet Badań Naukowych - Grant nr 1154/T12/2001/21

Recenzent: Prof. Dr hab. inż. Andrzej Rózkowski

Abstract

Health resorts revitalization, basing on local iodine-bromide waters resources becomes again possible in the South-Western part of the Upper Silesian Coal Basin. The best conditions for such investment exist in the localities of former health-resort structure i.e. Zdrój – a quarter of Jastrzębie, Wilchwy and Kokoszyce – quarters of Wodzisław and in the Northern parts of Rybnik town. Rudy Raciborskie, famous for their natural and historical values could serve in future as a center for balneotherapy and recreation. Main actions aiming

the creation of smaller balneotherapeutic points should include: indication of the localities predestined to the function (basing on their natural values); precise definition of the future balneotherapeutic function of the locality, its need for resources, and the source of them; protection and monitoring of the areas of prospected occurrence of balneotherapeutic resources – medicinal waters, etc.

Proposed actions may result in maintenance of heritage and supporting the cultural role of localities with valuable natural resources as well as a growth of employment in the health and recreation services.